

POLITISK BRUG AF HISTORIEN OG LEGITIMERING AF NUTIDEN I JUGOSLAVIEN

Tea Sindbæk:

Usable History? Representations of Yugoslavia's difficult past from 1945 to 2002,
Aarhus University Press 2013.

Tea Sindbæk (Københavns Universitet, tidligere Aarhus Universitet) har be-
gået en spændende bog om synet på Anden Verdenskrig i Jugoslavien, og hvor-
dan dette syn forandrede sig fra 1945 og frem til tiden efter krigen på Balkan i
1990'erne, der førte til Jugoslaviens opløsning. Bogen fokuserer især på de ubeha-
gelige sider af Jugoslaviens historie i Anden Verdenskrig, og på hvordan de er ble-
vet fortalt eller fortiet, fremhævet eller nedtonet igennem årtierne mellem 1945
og 2002. Den store fortælling om Jugoslavien handler jo om den jugoslaviske kol-
lektive identitet, sådan som det kommunistiske styre etablerede den. Bogens be-
skæftigelse med det narrative niveau ligger fint i forlængelse af flere af de nye
tendenser indenfor historiografien og studiet af politik og politiske kulturer. Be-
grebet mesterfortælling, som Sindbæk selv nævner et par gange, indskrives sig i
den nyorientering af den politiske historie der i Tyskland går under betegnelsen
Neue Politikgeschichte, altså ny politisk historie.¹

Et centralt tema for bogen er således, hvordan historieskrivningen, især om
den nærmeste historie, uvægerligt er politisk farvet af den nutid, historien skri-
ves ind i. Jugoslavien udgør en meget spændende case til undersøgelse af disse
fænomener med sin på flere måder omtumlede historie i spændingsfeltet mellem
den kommunistiske østblok og Vesteuropa. Frem for alt er studieobjektet – nem-
lig hvordan man over tid fremstillede og fokuserede en fortælling om Anden Ver-
denskrigs gang i Jugoslavien med de komplicerede alliance-forhold og masser af
inter-etnisk vold, masse- og folkemord, som kendetegnede krigen – en utroligt
velvalgt case. Dette er ikke stedet at gøre rede for Jugoslaviens komplicerede hi-
storie mellem 1941 og 1945, men af de over en million jugoslaver, der døde i kri-
gen, blev flertallet slået ihjel af andre jugoslaver. Blandt de største jugoslaviske
folkeslag gik det især ud over serberne og muslimerne, hvor omtrent 7-8 % af be-
folkningen omkom. Allerværst gik det for serberne i den uafhængige stat Kroa-
tien med cirka 300.000 ofre, mens serbiske tjetnikker massakrerede muslimer
i Bosnien. Derudover blev selvfølgelig også både romaer og jøder intensivt for-

¹ Ny politisk historie er emnet for temasektionen i dette nummer af *temp*.

fulgt i flere forskellige dele af Jugoslavien, og efter krigen gik Titos kommunistiske partisaner målrettet efter deres politiske modstandere, hvilket også kostede titusinder livet.

I 1990'erne blev Jugoslavien skueplads for de værste krigshandlinger i Europa siden Anden Verdenskrig i en række krige, der på mange måder var en gentagelse af nogle af de mest forfærdelige myrderier og etniske udrensninger fra 1941 til 1945. Denne historiske parallel forlener selvfølgelig de fortællinger, man i den mellemliggende periode fortalte om Anden Verdenskrig, med en helt særlig interesse, som gør analysen af dem spændende men måske nok ikke lettere. Man kommer uvægerligt til at lede efter forklaringer på, hvordan det kunne gå så galt, at nogle af de værste aspekter af Jugoslaviens historie kom til at gentage sig selv. Selv om (politiske) diskurser ikke kan stå som eneste årsag til den historiske udvikling, der fandt sted på Balkan i 1990'erne, er der på den anden side ingen tvivl om, at den folkelige, demokratiske legitimering, som al politik er så afhængig i vore dage – selv på Balkan i 1990'erne – i høj grad etableres på diskurs-niveau og bl.a. via repræsentationer af historien og samtiden. Selv om det ikke var diskurserne, der slog folk ihjel, har de med andre ord deres del af ansvaret for, at det gik, som det gik. En analyse af den foranderlige fortælling om Anden Verdenskrigs interne jugoslaviske tragedie(r) kan altså give et værdifuldt indblik i nedturen for den titoistiske jugoslaviske nationalideologi og nedstigningen til 1990ernes helvede, og i hvorledes dette scenarie kunne legitimeres over for de forskellige jugoslaviske folk.

Vi befinder os altså i spændingsfeltet mellem den politiske instrumentalisering af historien og de forestillinger og fortællinger om historien, som ethvert kollektiv er forankret i, og det gælder både Jugoslavien og de i 1990'erne opståede nye stater efter Jugoslaviens sammenbrud. Den slags 'store fortællinger', som altså både udtrykker en mere eller mindre officiel version af historien og er socialt dominerende i det kollektiv, de refererer til, skal selvsagt få fortiden til at give mening i et nutidigt perspektiv og pege fremad mod en lys fremtid. Som titlen på bogen antyder, er det selvfølgelig svært at få en fortælling om det der skete fra 1941 til 1945 i Jugoslavien til at være opbyggelig og dermed udfylde den mest basale rolle for sådan en fortælling: understøtte den kollektive identitetsdannelse og legitimere en institutionaliseret magt.

Til analysen anvender Sindbæk et diskursanalytisk teoriapparat, inspireret især af Charles Maiers studie af tyskernes problemer med at komme overens med landets historie i hans bog *The Unmasterable Past: History, Holocaust and German National Identity*, som i øvrigt er fra 1988 lige før Murens fald. Ikke uden grund har studiet af, hvilke effekter en 'uoverkommelig' fortid har på nutidens historioграфи og kollektive identitet en tysk baggrund. På tysk rummes disse bestræbelser i begrebet 'Vergangenheitsbewältigung', som netop understreger det med at mestre fortiden, bemægtige sig den og gøre den til sin egen. I princippet er det selvfølgelig de samme problemer som man siden 1945 har sloges med i Jugoslavi-

en, selv om begrebet mest bruges til at beskrive demokratiske staters problemer med at få en sammenhængende og opbyggelig fortælling ud af en historie med diktatur, undertrykkelse, måske endda folkedrab. Men også Titos kommunister forsøgte jo at få Jugoslaviens historie fra Anden Verdenskrig til at give mening og komme overens med den ved at fremhæve visse aspekter og nedtone andre. Så mekanismerne var i princippet de samme, selv om det var med et andet ideologisk udgangspunkt og formål, end det vi normalt forbinder med det tyske begreb.

Tre begreber er centrale for Sindbæks analyse af den jugoslaviske case: 1) tematisering, 2) historisk kultur og 3) brug af historien. Tematisering handler om fokus for fortællingen, og om hvad der sættes i forgrunden, og omvendt også om hvad der lades ude af fokus eller decideret forties. Tematiseringen gennemtrænger og hierarkiserer andre delfortællinger indenfor den overordnede ramme, og den kan sagtens skifte over tid. F.eks. blev folkedrab først et overordnet tema i 1980ernes Serbien; tidligere havde man skrevet historie om de samme begivenheder men med et andet fokus, en anden tematisering.

Sindbæk bruger termen historisk kultur for at have et bredere begreb end historieskrivning, så hun kan inddrage et bredere spektrum af kilder og samfundsområder i sin undersøgelse. Også her er fokus i undersøgelsen på det diskursive niveau, og historisk kultur dækker således over de kommunikationsprocesser, som historien formidles igennem, altså historien som den fortælles. Ud over både officiel og akademisk historieskrivning handler det således også om den folkelige historiske diskurs både i form af de forskellige litterære og dramatiske kunstarter og mediernes diskurs. Sidst men ikke mindst introducerer Sindbæk begrebet brug af historien som den ideologiske eller politiske side af de samme kommunikationsprocesser. Dvs. intentionen bag historien, som den fortælles, og således når vi frem til, hvorledes historien eller fortællingerne om historien er åbenlyst sammenvævet med politiske interesser. Begreberne er velvalgte til analysen, selv om en lidt dybere diskussion af begreberne og forskellige skoler kunne have været interessant.

I en række kronologisk fremadskridende kapitler gennemgår forfatteren så, hvorledes man i Jugoslavien har talt og skrevet om Anden Verdenskrig især med fokus på de mest smertefulde begivenheder relateret til krigsforbrydelser, massakrer og folkedrab imellem de jugoslaviske folk. Kildeudvalget er bredt og omfatter både den officielle version af historien eller officielt sanktionerede version, akademisk historieskrivning i den udstrækning en sådan fandtes, mediernes diskurs om historien især i forbindelse med vigtige begivenheder som f.eks. retssager mod krigsforbrydere og sidst men ikke mindst dramatiske og litterære skildringer af historien. Fra det introducerende teorikapitel og det obligatoriske kapitel, der redegør kort for Anden Verdenskrigs komplicerede forløb i Jugoslavien, omhandler kapitel 3 perioden fra 1945 til 1948, hvor Jugoslavien fremstod som en stalinistisk mønsterstat, frem til Tito og Stalin rager uklar i 1948 og Jugoslavien, delvist tvunget af omstændighederne, slår ind på en mere uafhængig vej. Kapitel 4 omhandler memoirer og fiktion fra perioden 1945 til 1952 om krigs-

forbrydelserne og massakrerne, og kapitel 5 tager den officielle titoistiske historieskrivning mellem 1945 og 1960 op. Frem til 1958 var der ingen undervisning i samtidshistorie på Beograds Universitet, da faget simpelthen var for kontroversielt, men med Titos styre solidt og sikkert på magten løsnedes de tøjler, historikerne blev holdt i. Kapitel 6 omhandler disse nye perspektivers fremkomst og udvikling fra 1960 til 1980. Kapitel 7 gennemgår den samme periodes udvikling indenfor populærkulturen og den offentlige erindringskultur. Med Titos død i 1980 begyndte en langstrakt krise i Jugoslavien, som også gav sig udslag i synet på historien om Anden Verdenskrig. Kapitel 8 omhandler sammenbruddet i den officielle kommunistiske historiografi fra 1980 til 1986, og kapitel 9 gennemgår, hvorledes dette sammenbrud hang uløseligt sammen med en nærmest eksplosiv fremvækst af folkedrabs-temaet fra midt-1980'erne. Sidste kapitel 10 gennemgår den turbulente periode fra 1990 til 2002 og dækker således 1990'ernes interne krige og opløsningen af Jugoslavien og dermed ideelt set også fremkomsten af uafhængige historiografiske traditioner i hver af efterfølgerstaterne. Desværre fremstår dette kapitel mere skematisk og oversigtsagtigt sammenlignet med de øvrige kapitlers grundighed, og det er trist især fordi 1990ernes parallel til Anden Verdenskrigs interne jugoslaviske tragedie har været indlagt i bogen som en 'teaser' og legitimering helt fra starten.

Bogen indeholder en nærmest komplet oversigt over jugoslaviske historikere og deres værker om den jugoslaviske historie og udgør dermed en meget værdifuld indgang til den jugoslaviske historiografi om landets problematiske fortid. Man kunne i den forbindelse savne et indeks, men fodnoterne og litteraturhenvisningerne er meget fyldige. Generelt er Sindbæks analyser af, hvordan og hvorfor historien blev brugt på denne eller hin måde meget overbevisende og vidner om et dybtgående kendskab til jugoslaviske forhold.

Generelt fungerer Sindbæks teoretiske ramme for analysen også godt, og især begreberne tematisering og historisk kultur er i brug. De er selvfølgelig anvendelige til at vise noget centralt om, hvad der skete i Jugoslavien både under og efter Tito i forbindelse med implosionen af den Jugoslaviske 'bygning' og med den også den store jugoslaviske fortælling, som var grundlagt på en bestemt fortolkning af begivenhederne under Anden Verdenskrig. Når man alligevel har en lidt uforløst fornemmelse af begrebsapparatets anvendelighed efter endt læsning, hænger det sammen med, at historien i lidt for høj grad bliver en selvopfyldende profeti. Kunne det virkelig ikke være gået anderledes? Hvorfor førte en friere censur og en mere kritisk kultur i Serbien før 1980'erne – både i den almindelige offentlighed, i kunstneriske miljøer og i historikerkredse – til fremvæksten af en endnu mere ekskluderende og voldelig nationalisme i løbet af 1980'erne end i de andre Jugoslaviske republikker? Var det virkelig uundgåeligt på grund af det fremvoksende folkedrabstemas uimodståelige attraktion netop i den serbiske del af landet, eller er der også andre forklaringer? Hvorfor førte den helt legitime kritik af meget af den tidligere jugoslaviske historiografi til fremvæksten af mindst ligeså kritisa-

ble og enøjede historiske fremstillinger i de fleste af de nye stater? Hvorfor blev kritikken af den politiske brug af historien under Tito til mindst lige så politiseret historieskrivning, der ofte meget tydeligt blev instrumentaliseret i de nye stater med nutidens politiske behov for øje? De fleste spørgsmålstejn vedrører således 1990ernes opløsning og dannelsen af de nye stater, og den forvandling som dette betød i de fortællinger man fortalte om Jugoslaviens historie.

Her kunne en højere grad af diskussion og problematisering af begreberne og selve synsvinklen i analysen have været spændende. For eksempel kunne begrebet mesterfortælling, som Sindbæk selv nævner et par gange i sin konklusion, have været brugt mere offensivt, fordi det netop forbinder historieskrivningen, den politiske vinkel affødt af historiens 'nytteeffekt' og det narrative niveau. Begrebet er nok mere kendt i en tysk akademisk kontekst og er bl.a. blevet introduceret af den tyske historiker Konrad Jarausch. Netop i den forståelse, man finder hos Jarausch, er begrebet blevet brugt til at analysere østbloklandenes forvandling efter Murens fald. Med kommunismens sammenbrud fik alle disse landes befolkninger og regimer, hvad end der var tale om nye revolutionære eller reformerede postkommunistiske regimer, behov for en ny mesterfortælling, der kunne give mening til historien og vise en vej fremad for landet.

Jarausch opregner følgende træk, som karakteriserer en mesterfortælling:²

- Den opridser lange, overordnede udviklingslinjer.
- Den tilbyder et enkelt grundmønster, som gerne må have karakter af en ubrudt, sejrrig udvikling som afspejler nationens egentlige karakter og "historiske bestemmelse".
- Den giver en "dramatisk" fremstilling, som spiller på alle fortællekunstens strenge, og hvor mere eller mindre historiske personer dukker op med jævne mellemrum.
- Den bibringer et ideologisk budskab og dermed et bestemt synspunkt som rummer den ovenfor omtalte "historiske bestemmelse".
- Og endelig tjener mesterfortællingen den kollektive identitetsdannelse ved at binde den nationale identitet sammen med de historiske idealer den fremstiller.

² Om mesterfortællingens begrebshistorie, se Konrad H. Jarausch og Martin Sabrow: "Meistererzählung – Zur Karriere eines Begriffs", i samme (red.): *Die historische Meistererzählung. Deutungslinien der deutschen Nationalgeschichte nach 1945*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht 2002, s. 9-32. Om de nationale mesterfortællingers krise, se Konrad H. Jarausch: "Die Krise der nationalen Meistererzählungen. Ein Plädoyer für plurale, interdependente Narrative" i samme værk, s. 140-162. For et studie af de tyske problemer med at identificere mesterfortællinger, se Konrad H. Jarausch: *The Return of History – The Unification of German Historiographies and the Search for Master Narratives*, WZB Lectures 9, Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung 2004, tilgængelig på <<http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/11032>>. Jf. også Irene Baron, Michael Herslund og Carsten Humlebæk (red.): *Europæiske fællesskaber: identiteter, fortællinger og konflikter i Europa*, København: DJØF's forlag 2014 (kommende udgivelse).

En mesterfortælling forstås altså som den dominerende opfattelse og fremstilling af den historiske baggrund for det fællesskab, den refererer til. Den skabes af politiske magthavere og intellektuelle eliter og gør krav på at være den autoritative version af fællesskabets historie. Selv om den præsenteres som autoritativ, er den ikke nødvendigvis enerådende; der vil faktisk ofte være konkurrerende fortællinger, som alle gør krav på at være den sande fortælling, sådan som Sindbæk også viser for Jugoslaviens vedkommende. Der er altså ikke tale om et fortolkningsmonopol, men om social dominans, og den kan netop kun bekræftes gennem konstant udfordring.

Ved en national mesterfortælling forstår man altså en (alt)omfattende beretning som ordner og strukturerer det selvbillede, nationen ønsker at spejle sig i – og vise udadtil. Ved at bringe orden i alle de mindre delfortællinger om nationen skaber mesterfortællingen en kohærent, utvetydig forståelsesramme for den kollektive identitetsdannelse. Den understreger nemlig de værdier, som identiteten er hængt op på, og tilbyder de forbilleder, som inkarnerer de idealer, den søger at leve op til.

Den jugoslaviske mesterfortælling skabtes af de politiske magthavere under Tito og forskellige intellektuelle eliter og gjorde krav på at være den autoritative version af fællesskabets historie, men en folkelig opbakning til fortællingen var selvfølgelig også nødvendig. Nu kan man sagtens diskutere, hvordan man overhovedet kan afgøre, om autoritære stater mesterfortælling rent faktisk er socialt dominante, men der er næppe tvivl om, at den store jugoslaviske fortælling var den dominerende opfattelse og fremstilling af den historiske baggrund for Jugoslavien igennem flere årtier. Selv om den præsenteredes som autoritativ, var den ikke enerådende, som netop Sindbæk også skildrer; der var afvigende fortællinger, fortællinger om detaljer, som ikke rigtigt passede ind i den, men som via en tydelig tematisering blev indpasset eller uskadeliggjort som relativt marginale. Normalt har en mesterfortælling ikke fortolkningsmonopol, da det netop kun er igennem konstant udfordring, at den sociale dominans kan bekræftes. Dette forklarer måske, hvordan den jugoslaviske fortælling kunne opretholdes, men ikke hvordan den imploderede.

Tea Sindbæks bog er et yderst værdifuldt bidrag til historiografien om Jugoslavien og de efterfølgende stater; kildeudvalget er meget komplet og analysen er tæt og overbevisende især for den del, der vedrører Jugoslaviens historie. Den burde absolut oversættes til alle de sprog, der tales i det eks-jugoslaviske område. Svaghederne ved Sindbæks analyse, som især vedrører mekanismerne bag og den narrative logik i forbindelse med opløsningen af Jugoslavien i en række nye stater, peger sådan set kun fremad mod behovet for at fortsætte studiet af den politiske brug af historien og konstruktionen af de mesterfortællinger, der blev til for at støtte de nye nationale identiteter i efterfølgerstaterne. Særligt interessant synes spørgsmålet om den folkelige opbakning til disse nye fortællinger og regimer at være: Hvordan blev kritik af Jugoslaviens mesterfortælling til ukritisk

opbakning til Serbiens eller Kroatiens nye mesterfortælling? Tea Sindbæks interessante studie peger således videre i retning af en stribe potentielle nærmere studier af disse mekanismer, hvilket ikke er et ringe efterskrift.

CARSTEN HUMLEBÆK

LEKTOR, PH.D.

DEPARTMENT OF INTERNATIONAL BUSINESS COMMUNICATION,
COPENHAGEN BUSINESS SCHOOL